

О. В. Плотников

асистент кафедри міжнародного права та міжнародних відносин НУ «ОЮА»

РЕГИОНАЛИЗМ ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ В ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СУДОВИХ ОРГАНІВ

О. В. Плотников. Регионализм права прав людини в практиці європейських судових органів. – Стаття.

В статті розглядається проблема участі європейської судової системи у процесі фрагментації міжнародного права в галузі прав людини. Демонструється, що у випадку конфлікту норм загального міжнародного права, європейського права та права прав людини, європейські суди через тлумачення норм цих правових систем, віддають перевагу регіональним та спеціальним нормам на шкоду єдності загального міжнародного права.

Ключові слова: Право ЄС, право прав людини, Європейський суд з прав людини, Суд Європейського союзу, фрагментація міжнародного права.

А. В. Плотников. Регионализм права прав человека в практике европейских судебных органов. – Стаття.

В статье рассматривается проблема участия европейской судебной системы в процессе фрагментации международного права в отрасли прав человека. Демонстрируется, что в случае конфликта норм общего международного права, европейского права и права прав человека, европейские суды через толкование норм этих правовых систем отдают предпочтение региональным и специальным нормам, подрывая единство общего международного права.

Ключевые слова: Право ЕС, право прав человека, Европейский суд по правам человека, Суд Европейского союза фрагментация международного права.

O. Plotnikov. Regionalism of the international human rights law in the practice of European judicial bodies. – Article.

The article deals with the problem of influence of fragmentation of international law on the practices of the European judicial institutions. The article demonstrates that in the case of conflict between the general international law, European law and international human rights law, the European courts prefer regional and special norms, thus undermining the integrity of international law.

Keywords: EU law, international human rights law, European Court of Human Rights, European Court of Justice fragmentation of international law.

Постановка проблеми. Одним з ключових феноменів розвитку сучасного міжнародного права є фрагментація. [1, 38] Дослідницька група Комісії з міжнародного права ООН визначила фрагментацію міжнародного права як виділення у міжнародно-правовій системі окремих незалежних та частково ізольованих «блоків». [2] В якості таких блоків можуть виступати міжнародно-правові режими чи групи міжнародно-правових режимів, які відрізняються недостатньою узгодженістю з загальним міжнародним правом та між собою, наслідком чого стає колізія правових норм. Остання гостро проявляється в разі неузгодженого та суперечливого застосування таких норм, а також у випадку різних підходів до застосування однієї й тієї самої норми.

Серед суб'єктів, що застосовують міжнародне право, помітним впливом користуються міжнародні судові органи. Судова практика є допоміжним джерелом міжнародного права, що служить для цілей його тлумачення. Водночас, важливість рішень міжнародних судів неможна недооцінювати, оскільки судова практика виступає чутливим індикатором розвитку міжнародного права. Саме через судові рішення нерідко відбувається закріплення нових міжнародно-правових норм.

Найбільш показовим прикладом впливу регіональних судових органів на фрагментацію міжнародного права є практика європейських судових органів, в тому числі, Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу, що відрізняється найбільшою послідовністю у підтримці та захисті регіонального європейського правопорядку на противагу загальному міжнародному праву.

Вказана проблематика неодноразово привертала увагу дослідників, в тому числі, розглядалася спеціальною дослідницькою групою Комісії міжнародного права ООН. [3] Окремих аспектів проблеми торкалися у своїх роботах Г. де Бурка, М. М. Гнатовський, К. С. Зіглер, П. Крейг, Д. Ф. Манчіні, О. Р. Поєдинок, О. Спірман, Д. Хальберстам та інші експерти в галузі міжнародного та європейського права. Водночас, робота по вивченню впливу європейських судових органів на фрагментацію міжнародного права, вочевидь, далека від завершення в силу безперервного розвитку самої правової реальності. Дана проблематика має особливу актуальність для України як для учасника Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та держави, що прагне до укладання угоди про асоціацію з Європейським Союзом.

Ціллю даної статті є вивчення впливу практики Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу на викремлення права ЄС від загального міжнародного права та захист регіонального європейського правопорядку. Завданнями статті є дослідження вказаних явищ у їхньому розвитку на прикладах конкретних рішень європейських судів. Серед іншого, завданням статті є продемонструвати взаємодію Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу у захисті людських прав та свобод, що визнаються в рамках права ЄС.

Виклад основного матеріалу. Діяльність регіональних судових органів в аспекті фрагментації становить особливий інтерес. Зокрема, в галузі захисту прав людини в світі існують такі регіональні суди як Європейський суд з прав людини, Міжамериканська система захисту прав людини, що складається з Комісії та Суду, Африканський суд справедливості та з прав людини, що був утворений шляхом злиття Африканського суду з прав людини та народів та Суду Африканського союзу. В арабському світі триває дискусія щодо необхідності створення Арабського суду з прав людини, який, за європейським зразком, мусив би розглядати порушення прав, закріплених в Арабській хартії прав людини.

Наявність великої кількості регіональних угод щодо прав людини та діяльність судів, створених на підставі цих угод, дозволяє говорити про регіоналізм права прав людини, причому найбільшою розвиненістю це право відрізняється саме в Європі, включаючи в себе як набір договірних норм, так і широку практику Європейського суду з прав людини та Суду Європейського союзу. Водночас, право прав людини залишається галуззю загального міжнародного права, а в практиці судів можна відзначити чимало рис, що є спільними для всіх регіонів, та дозволяють говорити як про єдність даної галузі, так і про подібність рішень судів, в тому числі таких, що впливають на фрагментацію міжнародного права.

Може здатися, що практику Європейського суду з прав людини та Суду Європейського Союзу неможна зіставляти через те, що Європейський суд з прав людини створений і діє на підставі Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка не є конститутивним документом ЄС, в той час як Суд Європейського Союзу діє суто в рамках ЄС. Однак, хоча формально ці два суди і є явищами різного порядку, між ними відбувається тісна взаємодія, оскільки завданнями обох є підтримання та захист європейського

правопорядку, в якому права людини становлять найважливіший компонент. Крім того, обидва суди діють в рамках однієї правової ідеології. Суд Європейського Союзу здатний виносити рішення щодо порушення прав людини в ЄС та, очевидно, бере до уваги практику Європейського суду з прав людини. Таким чином, дослідження та співставлення практики двох вказаних судів є не лише можливим, але й необхідним для усвідомлення регіоналізму європейської судової системи захисту прав людини.

Фрагментаційні практики судів з прав людини дають унікальний приклад зіткнення різних політико-правових позицій. З одного боку, ці суди намагаються уникати таких рішень, що дали б підстави заявити про особливість міжнародно-правового режиму прав людини чи існування регіональних режимів захисту людських прав, оскільки це могло б підірвати віру в єдність та універсальність прав людини. З іншого боку, вони не завжди можуть встояти перед спокусою розглядати право прав людини як таке, що переважає над всіма іншими міжнародно-правовими режимами та як імперативний припис, якому мусять відповідати інші норми міжнародного права. За слушним зауваженням Ф. Ванесте, «диявол ховається в деталях: надаючи власне тлумачення відповідним нормам міжнародного права, міжнародні суди з прав людини можуть порушити єдність міжнародного права, явно про це не говорячи» [3, 51].

Необхідною передумовою виділення європейського права прав людини в особливий регіональний правовий режим було визнання самої можливості існування регіональних пів-автономних правових систем, що створені на базі міжнародного права, однак, відділені та відрізняються від нього. Визнання існування такого режиму в Європі тісно пов'язано з практикою Суду Європейського Союзу.

Суд Європейських спільнот, попередник Суду Європейського Союзу, був створений в 1952 році в рамках договору про заснування Європейської спільноти вугілля та сталі. На Суд було покладено завдання з розв'язання спорів між державами-членами Європейських співтовариств. Вперше з проблемою існування особливого правопорядку в рамках цих спільнот Суд зіткнувся в справі *de Geus v. Bosch and van Rijn*, в якій він розглянув співвідношення національного права та наднаціонального європейського права. Ключовим питанням, на яке мав відповісти Суд було чи могла заборона

експорту, застосована приватним підприємством, зареєстрованим в ФРН по відношенню до своїх клієнтів, на що клієнти дали згоду шляхом підписання контракту, бути скасована в силу положень Договору про заснування Європейської економічної спільноти.

На значущість цього питання негайно вказав Генеральний адвокат Суду М. Лагранж, який відзначив важливість взаємодії національних правових систем, в тому числі, національних судів, з європейською правовою системою. На думку Лагранжа, остання могла бути ефективною лише за умови «лояльності...та плідної взаємодії між муніципальними судами та Судом Європейських співтовариств з взаємним урахуванням їхніх юрисдикцій» [4,4].

Суд підтримав позицію Генерального адвоката та постановив рішення на користь позивача, в якому зазначив, що Договір встановив заборони на обмеження руху товарів в рамках Спільноти, і ці обмеження являють собою право, що підлягає застосуванню безпосередньо судами держав-членів. [5, 182] Таким чином, Суд вказав на те, що договорами про заснування Європейських спільнот національним судовим органам була делегована функція застосування європейського права, і що це право накладає на них нові права та обов'язки. Своім рішенням Суд втрутився в сферу, що раніше перебувала під виключним суверенітетом держав та певною мірою обмежив цей суверенітет. Водночас, рішення було значною мірою неповним. Воно не містило в собі аналізу міжнародно-правових підстав такого обмеження та не прояснило питання щодо наявності в юридичних та фізичних осіб безпосередніх прав та обов'язків за європейським правом.

Вищезазначені питання були розглянуті Європейським судом в 1963 році у справі *Van Gend en Loos*, коли суд вперше задекларував існування особливого європейського правопорядку. У даній справі Суд визнав обґрунтованою скаргу німецького підприємства на підвищення митних тарифів Нідерландами, вказавши, серед іншого, на те, що Договір про заснування Європейської економічної спільноти створив права та обов'язки не лише для держав, але й для кожної окремої фізичної особи-громадянина та юридичних осіб, зареєстрованих у цих державах. Через рішення Європейського суду затвердився принцип прямої дії європейського права. [6, 182] У своєму фундаментальному висновку Суд вказав: «Спільнота становить собою новий правопорядок міжнародного права, задля якого держави обмежили свої суверенні права... Незалежно від за-

конодавства держав-членів, право спільноти, таким чином, не тільки накладає обов'язки на осіб, але й призначене для наділення їх правами... ці права існують не лише там, де вони прямо надані договором, але й в силу обов'язків, які договір явно покладає на осіб, а також на держави-члени та інститути спільноти». [7,19]

Необхідно відзначити, що ані Договір про заснування Європейської економічної спільноти, ані будь-який з договорів, що існували на момент розгляду вказаної справи, не містили в собі прямих вказівок на особливість європейського правопорядку та принцип прямої дії європейського права. Тим не менш, рішення Європейського суду [див.: 8, 9] мало достатній авторитет для затвердження цих принципів, що пізніше неодноразово підтверджувалося Судом у подібних справах.

Справа *Van Gend en Loos* мала не тільки юридичне, але й чимале психологічне значення, що неодноразово підкреслювалося у літературі. [10, 763] Суддя Європейського суду Г. Ф. Манчіні писав з цього приводу: «історики будуть розглядати справу *Van Gend en Loos* як унікальний юридичний внесок у творення Європи. Немає сумніву, що словосполучення «новий правопорядок» є ключовою рисою фразеології Спільноти... Порівняно з міжнародним правом «новий правопорядок» розглядався саме як правопорядок, який долає те, що Суд раніше назвав інерцією та спротивом держав-членів». [11, 183]

Серед інших значних справ, що мали вплив на формування європейського правопорядку можна згадати справу *Parti écologiste «Les Verts» проти Європейського парламенту*. В даній справі Європейський суд проаналізував юридичну природу договорів про заснування Європейських співтовариств та дійшов висновку, що ці договори становлять собою своєрідну «конституційну хартію» ЄС, що має тлумачитись та застосовуватись в такий спосіб, що не обов'язково відповідатиме загальним правилам тлумачення міжнародних договорів. [12, 1365]

Необхідно відзначити специфічну рису європейського правопорядку, що впливає з досліджених судових рішень. Обмежуючи своїми приписами виключний державний суверенітет на державній території, цей правопорядок водночас наділяє держави повноваженнями для спільних дій організації та держави-члена у правозастосуванні. Такі риси європейського правопорядку як його конститутивний характер, пряма дія, обмеження державного суве-

ренітету та інші роблять його відмінним від міжнародного правопорядку, що безумовно сприяє фрагментації міжнародного права. [13, 708]

Можна відмітити ще одну рису цього правопорядку, яка досі не була достатньо розглянута, однак яка безумовно відрізняє європейське право від міжнародного. Визнання за фізичними та юридичними особами прав та обов'язків відповідно до європейського права робить їх суб'єктами цього права. Водночас, міжнародне право не визнає правосуб'єктності приватних осіб. Таким чином, європейський правопорядок відрізняється від міжнародного не тільки в силу своєї окремішності, конститутивності та прямої дії, але й за колом суб'єктів.

Виокремлення особливого європейського правопорядку, який набув додаткового визнання після набрання чинності Маастрихтським договором про заснування Європейського Союзу, поставило питання про співвідношення цього правопорядку з міжнародним правом. Певні аспекти даної проблеми розглянув Європейський суд у справі *Каді проти Ради та Комісії*, яка продемонструвала як регіоналізм європейського права так і значущість прав людини для європейського правопорядку.

Справа *Каді проти Ради та Комісії* виникла з зобов'язань європейських країн, накладених на них Регламентом Ради Європейського Союзу № 881/2002 від 27 травня 2002 року «Про певні спеціальні обмежувальні заходи, спрямовані проти фізичних та юридичних осіб, пов'язаних з Усамою бен Ладеном, мережею Аль-Каїда та Талібан». [14] Вказаний регламент було прийнято на виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1398 (2002). Проміж іншим, Регламент запровадив можливість конфіскації власності в фізичних та юридичних осіб, підозрюваних у зв'язках з міжнародними терористичними угрупованнями. На виконання прийнятого Регламенту, була конфіскована власність в певних фізичних осіб-громадян Європейського Союзу та юридичних осіб, що були зареєстровані на території Союзу. Вказані громадяни звернулися до європейських судових інституцій за захистом своїх прав, які вони вважали порушеними. Позивачі посилалися на норми Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод, пункт 2 статті 6 котрої встановлює, що «Кожен, кого обвинувачено у вчиненні кримінального правопорушення, вважається невинуватим доти, доки його вину не буде доведено в законному порядку». [15]

Позивачі зазначили, що конфіскація майна сама по собі є заходом кримінального покарання, а отже заборонена до застосування доки не буде встановлено вину особи, чого не було зроблено по відношенню до позивачів. Як зазначив Генеральний адвокат Суду ЄС М. П. Мадуро, «не було надано жодних гарантій, що дозволяли б подати справу для розгляду компетентними органами в ситуації коли обмеження майнових прав має розглядатися як суттєве... застосування Резолюції є незаконним, оскільки відсутній механізм судового контролю на рівні ООН». [16]

Суд першої інстанції Європейських співтовариств відмовив у задоволенні позову, після чого позивачі звернулися до Європейського суду. Основною проблемою, що мусила бути розглянута Європейським судом, була не стільки правомірність конкретного рішення про конфіскацію майна в фізичних та юридичних осіб, скільки відповідність Регламенту Ради Європейського союзу № 881/2002 Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, і, врешті, можливість імплементації резолюції Ради Безпеки ООН 1398 (2002) до права ЄС. [17, 16]

Рішення у справі на користь позивача було постановлене 3 вересня 2008 року. Суд вказав, що він не має повноважень розглядати правомірність резолюції Ради Безпеки як такої, а отже розгляд стосується тільки акту ЄС, яким ця резолюція була адоптована до європейського законодавства, оскільки європейська судова система створювалася, в тому числі для розгляду «правомірності всіх актів Співтовариств у світлі фундаментальних прав, що являють собою невід'ємну частину загальних принципів Європейського права, в тому числі, розгляду заходів Співтовариств, спрямованих на надання законної сили резолюціям Ради Безпеки». [18]

На підставі вищенаведених аргументів, Суд Європейських співтовариств задовольнив вимоги позивачів та скасував Регламент Ради Європейського Союзу № 881/2002 як такий, що не відповідає основним нормам захисту прав людини, які діють у Європі. І хоча формально суд скасовував лише акт ЄС, фактично відбулася відмова від виконання вимог резолюції Ради Безпеки ООН.

Імовірно, якщо б резолюція РБ ООН таки надавала достатні можливості для судового захисту прав громадян, звинувачуваних у тероризмі, Європейський суд не зацікавився б проблемою співвідношення права ЄС та міжнародних зобов'язань, пов'язаних із членством в ООН. Однак у ситуації колізії універсального міжнародно-

го права та регіонального європейського права, суд віддав перевагу останньому.

Таке рішення уявляється доволі неоднозначним в світлі попередніх рішень того ж суду. Так, у справі *Anklagemyndigheden v. Peter Michael Poulsen & Diva Navigation Corp* Європейський суд заявив, що положення європейського права «мають тлумачитись та їхня дія мусить обмежуватись відповідними правилами міжнародного права». [19] У справі *A. Racke GmbH & Co. v. Hauptzollamt Mainz* Суд наголошував, що «правила звичаєвого міжнародного права... є обов'язковими для інституцій ЄС та становлять частину правопорядку спільноти». [20] Відповідно, рішенням у справі *Kadi* Європейський суд порушив приписи власної попередньої практики. Тим не менш, на думку М. П. Мадуро, рішення по справі *Kadi* є логічним завершенням попереднього розвитку судової практики ЄС, адже «у рішенні по справі *Van Gend en Loos*, Суд ствердив, що Договір ЄС є не просто угодою між державами, але угодою між народами Європи», а отже Договір створив новий правопорядок, що є окремим від існуючого публічного міжнародного права. Хоча право ЄС застосовується з урахуванням існуючого міжнародного права, остаточне рішення щодо дії міжнародних зобов'язань в межах правопорядку Союзу приймається на підставі норм права ЄС».

Можна говорити про те, що система, яка існувала до рішення по справі *Kadi*, була відкритою та дозволяла європейському праву діяти доки міжнародне право не забороняло таку дію. Система ж, що може виникнути після рішення у справі *Kadi* та яку окреслив Мадуро, є автономною, такою, що дозволяє міжнародному праву впливати на неї лише в тій мірі, в якій європейське право не забороняє такий вплив, а елементи міжнародного права, що існують в межах європейського правопорядку, опиняються у підпорядкованому положенні по відношенню до правових принципів ЄС. На думку німецької дослідниці К. Зіглер, така позиція Суду Європейських Співтовариств неминуче призведе до фрагментації міжнародного правопорядку та утворення декількох пів-незалежних підсистем. [21, 702]

З одного боку, рішення по справі *Kadi*, імовірно, матиме довготривалий вплив на європейську судову практику, в тому числі у питанні дуже широкого тлумачення принципів права ЄС, зокрема прав Європейського Суду. В цьому сенсі рішення Суду легко пояснити бажанням зберегти європейський правопорядок від сто-

ронніх впливів, тим більше у такій важливій сфері як захист прав людини. З ситуативної реакції на проблему, що була піднята справою, рішення Суду, таким чином, перетворюється на політичну дію з недопущення сторонніх впливів всередині ЄС. З іншого боку, відбулася фактична відмова від виконання зобов'язань за Статутом ООН, що може мати негативний вплив на імідж ЄС як «доброго міжнародного громадянина, відданого міжнародному праву та міжнародним інститутам», [23, 2] та становить загрозу єдності міжнародного правопорядку, особливо в разі, якщо Європейський суд надалі буде тлумачити це рішення як прецедент у подібних справах і, відповідно, автономія європейського права отримує подальше закріплення.

З проблематикою співвідношення загального міжнародного права та європейського права неодноразово зіткнувся й Європейський суд з прав людини. Так у справі *Bankovic and Others v. Belgium* цей суд заявив, що «принципи Конвенції неможна тлумачити та застосовувати у вакуумі. Суд мусить брати до уваги будь-які відповідні правила міжнародного права при розгляді питань, які стосуються його юрисдикції та визначати відповідальність держав у відповідності до керівних принципів міжнародного права... Конвенцію слід тлумачити, наскільки це можливо, в гармонії з іншими принципами міжнародного права, частину якого вона становить». [23, 57] З такої позиції суду можна зробити висновок про те, що Суд не сприймає право прав людини як особливий міжнародно-правовий режим та не відділяє його від загального міжнародного права.

Як підкреслила Комісія з міжнародного ООН, практика Європейського суду з прав людини вказує на відсутність «припущення *a priori* про те, що правила Конвенції переважають над загальним правом». [24, 83] Останнє твердження знаходить підтримку у справі *Fogarty v. United Kingdom*. В даній справі Суд заявив: «так само як право на доступ до суду є невід'ємною частиною гарантії чесного судового розгляду... так і деякі обмеження доступу слід розглядати як невід'ємні, прикладом чого є загальновизнані обмеження, встановлені спільнотою націй як частина доктрини державного імунітету». [25, 36] Отже суд бачить правила Конвенції як частину цілого, що робить можливим припущення про перевагу загального міжнародного права над спеціальним правом прав людини.

Декларуючи відданість основним положенням міжнародного права, Європейський суд з прав людини, водночас, дозволяє собі тлумачити не тільки документи про права людини, а й інші відповідні регіональні договори та норми міжнародного права, що до прав людини прямого відношення не мають, а отже суди з прав людини не мають формальних повноважень для їхнього тлумачення. Відбувається «пристосовування» норм міжнародного права для потреб спеціального правового режиму.

Як було зазначено раніше у даній роботі, фрагментація міжнародного права міжнародними судами відбувається, переважно, саме через тлумачення, отже висновки Європейського суду з прав людини можна розглядати як заяву про потенційну можливість його впливу на фрагментацію міжнародного права. Таке припущення підтверджується рішеннями Суду у справі *Ireland v. The United Kingdom*. Суд заявив, що на відміну від класичних міжнародних договорів, Європейська конвенція з прав людини є «більше ніж взаємною угодою держав-членів. Вона створює об'єктивні зобов'язання, які є вищими за взаємні угоди та двосторонні відносини». [26, 239] Зробивши таке твердження Суд не пояснив чи мають на увазі норми європейського права, чи також і норми загального міжнародного права. Певне роз'яснення цієї двозначності можна знайти у справі *Cyprus v. Turkey*, де Суд підкреслив, що тлумачить Європейську конвенцію з прав людини як «інструмент Європейського публічного порядку (*ordre public*) для захисту індивідуальних людських істот». [27, 78] Отже, вказівки на вищість права прав людини стосуються скоріше переваги Європейської конвенції над іншими нормами права ЄС. З іншого боку, поняття «європейський публічний порядок» має включати й ряд загальних міжнародних норм, які регулюють існування права ЄС, в тому числі, норм віденських конвенцій про право міжнародних договорів. В своїй практиці Суд звертався до таких норм, причому тлумачив них у дуже широкий спосіб, фактично виводячи нові норми в праві прав людини.

Так, у справі *Belilos v. Switzerland* Європейський суд з прав людини вказав на відсутність в держав права робити застереження до Європейської конвенції з прав людини. На думку Суду, Швейцарія несла зобов'язання за Конвенцією «незалежно від юридичної сили застереження». [28, 60] В своїй подальшій практиці Суд підтвердив, що звичайні процедури застережень до міжнародних

договорів не застосовуються до міжнародних документів з прав людини. На думку Суду, яку він висловив у справі *Loizidou v. Turkey*, різниця між роллю та завданнями Міжнародного суду ООН та Європейської конвенції з прав людини, поєднані з практикою прийняття державами обов'язків за договорами з прав людини без застережень «створює обов'язкові підстави для розрізнення практики Конвенції від практики Міжнародного суду». [29, 67] Таким чином, Суд протиставив не тільки право прав людини та загальне міжнародне право, але й самого Міжнародного суду ООН.

Дана позиція Суду, очевидно, відповідає загальному курсу європейської судової системи на виокремлення європейського правопорядку. Через право тлумачити Європейський суд з прав людини підтримав висновки Суду Європейського Союзу про існування особливих прав та обов'язків держав-членів поза загальними правами та обов'язками за міжнародним правом.

Висновки. Розглянута практика європейських судів дозволяє говорити, що в ситуації трьохстороннього конфлікту зобов'язань між правом прав людини, європейським правом та загальним міжнародним правом ці суди врешті приймають бік того права, для захисту якого вони були створені. Пріоритетним є захист прав людини, на другому місці знаходиться європейське право, загальне ж міжнародне право опиняється на останньому місці в переліку пріоритетів.

Необхідно підкреслити, що не прямого вибору між трьома правовими системами не відбувається.. В разі конфлікту їхніх норм, суди вдаються до розлогіх тлумачень, під час яких фактично виводять нові норми, на підставі яких здійснюється вибір на користь захисту певної правової системи. Таким чином, європейська судова система і не тільки зазнає впливу з боку міжнародно-правової системи, але й беруть участь у творенні такої системи шляхом підтримки галузевої підсистеми (права прав людини) та регіональної підсистеми (європейського права) на шкоду єдності міжнародно-правової системи в цілому.

Література

1. Колодкин Р. А. Фрагментация международного права? // Московский журнал международного права. 2005. № 2 (58). С. 38-61.
2. Фрагментация международного права: трудности обусловленные диверсификацией и расширением сферы охвата международного права / Организация Объединённых Наций. // Доклад Комиссии

- международного права: пятьдесят пятая сессия (5 мая – 6 июня и 7 июля – 8 августа 2003 года). Нью-Йорк, 2003. <http://untreaty.un.org/ilc/reports/2003/russian/chp10.pdf>.
3. Vanneste F. General international law before human rights courts / F. Vanneste. – Antwerpen.: Intersentia, 2010.
  4. Halberstam D. Constitutionalism and pluralism in Marbury and Van Gend / D. Halberstam // Public Law and Legal Theory Working Paper Series. – Working Paper № 104, March 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.judicialstudies.unr.edu/JS_Summer09/JSP_Week_1/Halberstam,%20Constitutionalism%20v.Gend%2008.
  5. Case 13-61, (Kledingverkoopbedrijf de Geus en Uitdenbogerd v Robert Bosch GmbH and Maatschappij tot voortzetting van de zaken der Firma Willem van Rijn), Judgement of 6th April 1962. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61961CJ0013:EN:HTML>.
  6. Craig P., de Búrca G. EU Law: Text, Cases and Materials (3rd ed.) / P. Craig, G. De Burca. – Oxford: Oxford University Press, 2003.
  7. Case 26/62, (NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen), Judgement of 5th February 1963. Section B. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61962J0026:EN:NOT>.
  8. Case 43-75, (Gabrielle Defrenne v Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena), Judgement of 8th April 1976. [Электронный ресурс] Режим доступа до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?val=53615:cs&lang=en&list=67128:cs,53615:cs,&pos=2&page=1&nbl=2&pgs=10&hwords=Defrenne~SABENA~&checktexte=checkbox&visu=>.
  9. Case C-188/89, (A. Foster and others v British Gas plc), Judgement of 12th July 1990. [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: http://eur-lex.europa.eu/smartapi/cgi/sga_doc?smartapi!celexplus!prod!CELEXnumdoc&lg=en&numdoc=61989J0188.
  10. Spiermann O. The other side of the story: An unpopular essay on the making of the European community legal order / O. Spiermann // European Journal of International Law. – 1999 – vol. 10- № 4.
  11. Mancini G. F., Keeling D. T. Democracy and the European Court of Justice / G. F. Mancini, D. T. Keeling // The Modern Law Review. – 1994. – vol. 57- № 2.
  12. Case 294/83, (Parti écologiste «Les Verts» v. European Parliament), Judgment of 23rd April 1986, ECR [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61983J0294:EN:HTML>.
  13. The International Law Commission 1999-2009. Vol. 4: Treaties, final draft articles and other materials / A. Pronto, M. Wood eds. – New York: Oxford University Press, 2010.

14. Council of the European Union, Council Regulation (EC) No. 881/2002 of 27 May 2002 imposing certain specific restrictive measures directed against certain persons and entities associated with Usama bin Laden, the Al-Qaida network and the Taliban//Official Journal of the European Communities 29.5.2002 L 139/9 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:139:0009:0022:EN:PDF>.
15. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод зі змінами, внесеними Протоколом N 11 (994_536). – [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004bin/laws/main.cgi?nreg=995_004.
16. Case C-402/05P, (Kadi v Council and Commission), Opinion of Advocate General Miguel Poaires Maduro of 16 January 2008, [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: вільний http://blogeuropa.eu/wp-content/2008/02/cnc_c_402_05_kadi_def.pdf.
17. Dijk P., Godefridus J. H. Hoof, A. W. Heringa. Theory and practice of the European Convention on Human Rights, / P. Dijk, J. H. Godefridus, A. W. Heringa, – Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 2008.
18. Case C402/05P & C415/05 (Joined cases Kadi & Al Barakaat International Foundation v. Council and Commission), Judgement of 3rd September, 2008, para 326. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:62005J0402:EN:HTML>.
19. Case C162/96 (*Anklagemyndigheden v. Peter Michael Poulsen & Diva Navigation Corp*), Judgement of 24th November, 1992, para 9. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61990CJ0286:EN:HTML>.
20. Case C162/96 (A. Racke GmbH & Co. v. Hauptzollamt Mainz), Judgement of 16th June, 1998, para 46. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61996CJ0162:EN:HTML>.
21. Ziegler K. S. Strengthening the Rule of Law but Fragmenting International Law: the *Kadi* Decision of the ECJ From the Perspective of Human Rights' / K. S. Ziegler. // Human Rights Law Review. – Vol. 9, Issue 2. – 2008.
22. De Burca G. The European Court of Justice and the International Legal Order After Kadi / G. de Burca // Harvard International Law Journal – 2010 – vol. 51, № 1.
23. Bankovic and Others v. Belgium, Decision of 12th December, 2001, [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://law.case.edu/lectures/files/2009-2010/20100407_Bankovic.pdf.
24. Fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of the international law // Report of the Study group of the International law commission A/CN.4/L.682. 13 April, 2006, [Електронний

- ресурс]. – Режим доступа: http://untreaty.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l682.pdf.
25. Fogarty v. United Kingdom, Judgement of 21st November, 2001, [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=fogarty&sessionId=95187876&skin=hudoc-en>.
  26. Ireland v. the United Kingdom, Judgement of 18st January, 1978, [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=1978%20%7C%20Ireland&sessionId=95187876&skin=hudoc-en>.
  27. Cyprus v. Turkey, Judgement of 10st May, 2001, [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=9&portal=hbkm&action=html&highlight=Cyprus%20%7C%20v.%20%7C%20turkey&sessionId=95187876&skin=hudoc-en>.
  28. Belilos v. Switzerland, Judgement of 29st April, 1978, [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=1978%20%7C%20Belilos&sessionId=95187876&skin=hudoc-en>.
  29. Loizidou v. Turkey, Judgement of 23rd March, 1995, [Электронный ресурс] – Режим доступа до ресурсу: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=1978%20%7C%20loizidou&sessionId=95187876&skin=hudoc-en>.